

Michael W. Apple, CAN EDUCATION CHANGE SOCIETY?

Routledge: New York, 2013., 188 str.

Michael W. Apple profesor je kurikuluma i poučavanja (Curriculum and Instruction) te obrazovnih politika (Educational Policy Studies) na sveučilištu Wisconsin, Madison u SAD-u. U kontekstu čuvenog pitanja Geoga Countsa iz 1932. godine „Usuduje li se Škola izgraditi novi društveni poredak?” i Apple osamdesetak godina kasnije ponovno iskreno propitkuje ulogu škole u odnosima dominacije i subordinacije u društvu koju generiraju ideološki i ekonomski uvjeti, istovremeno oblikujući statusno neravnopravne društvene grupe.

U uvodnom poglavlju *Može li obrazovanje mijenjati društvo? (Can Education Change Society?)* Apple se s pravom pita ima li obrazovanje nezavisnu ulogu kada istražuju opipljivu krizu u društvu i kada sudjeluje u izgradnji društva koje reflektira manje sebične i više društvene i osobne emancipacijske vrijednosti. Postavljajući ovo pitanje u fokus svoje knjige, Apple ne nudi banalan i jednoznačan odgovor na pitanje postavljeno već u naslovu, nego kritička promišljanja i primjere obrazovnih politika za koje Apple ne pretendira da su sveobuhvatni i primjenjivi u svim zemljama svijeta, već predstavljaju njegovo osobno putovanje u potrazi za društvenom pravdom te odgovornijim i poštenijim društvom.

Iako ekonomska i politička kriza nije započela u školama, upravo neokonzervativne i neoliberalne politike na školu gledaju kao na ključan element uzroka društvenih problema te joj posljedično nameću svoju ideologiju. Nameće se privatizacija javnog sektora, pa tako i obrazovanja, zatim kompeticija, tržišno natjecanje i posesivni individualizam, najčešće uz pomoć standardizacije i testiranja, sve pod patronatom jake centralne države te u školi ima sve manje prostora za obrazovne programe, politike i koncepte koji bi bili kritička alternativa hegemonijskom ekonomskom diskursu. Unutar tih koncepcija čovjek je potrošač, a za pripadnike marginaliziranih

grupa organizirano je i marginalizirano školovanje koje promiče ideje profita i individualiteta, namjesto kolektivne odgovornosti za stvaranje odgovornog obrazovnog sustava i društva u cjelini.

Apple promovira one progresivne društvene pokrete koji su kroz povijest uključivali i druge društvene institucije osim obrazovnih, a koji se oslanjaju na temeljne vrijednosti: skrb, ljubav i solidarnost među pripadnicima šire zajednice. Naime, Apple koristi termin „decentrirajućih jedinstava” koji označava zajedničko djelovanje više politika u jedinstvenom cilju razumijevanja, a potom i dokidanja klasnih nejednakosti. Nasuprot tome, neoliberalizam smatra da škole moraju zrcaliti druge profitabilne institucije društva te da se vrijednost obrazovnog sustava mjeri kroz sposobnost proizvodnje visokih rezultata koji se utvrđuju testiranjem. Odgovor kritičke pedagogije i progresivnih pedagoga jesu politike redistribucije i prepoznavanja (policy of redistribution, policy of recognition) i to moći nad marginaliziranim pojedincima i grupama. Pod politikom prepoznavanja Apple smatra borbu za priznavanje rase, etniciteta, klase, spola, seksualnosti, mogućnosti, religije te svih njihovih karakteristika kao jednakovrijednih kvaliteta, a pod politikom redistribucije jednaku i ravnopravnu podjelu dobara, znanja i mogućnosti.

Najdjelotvornije oruđe u rukama pripadnika dominantnih grupa jest reprodukcijaska uloga škole kojom društvo zadržava „status quo” jer marginalizirani pojedinci na taj način imaju mogućnost pristupa samo nekim djelatnostima. Rad se stoga temeljem jednakosti i upravo ga se zato pokušava degradirati i kontrolirati i u školama i u drugim institucijama društva. Pitanje prava na rad stoga je idealno područje u kojem se ogleda „decentrirajuće jedinstvo” jer s različitim politikama okuplja u snažno zajedništvo različite grupe ljudi: osobe s invaliditetom, mladi, žene, zatim vjerske, etničke i rasne manjine.

Apple smatra da se samo zajedničkim djelovanjem može napraviti iskorak u demokratizaciji društva i u istinskoj jednakosti svih njezinih članova. Poglavlje završava navođenjem temeljnih pretpostavki od kojih kreće u svojoj kritičkoj pedagogijskoj teoriji: 1. Škola je arena ili poprište borbe za jednakost različitih klasa, rasa, nacionalnosti, spolova, vjera i osoba različitih sposobnosti za ekonomsko napredovanje. 2. Škola kao dio društva odražava ne samo ekonomsku igru moći, već i kompleksnost stvarnog života u svim njegovim dimenzijama. 3. Škola također igra i društvenu ulogu u formiranju identiteta (siromašan i glup, problematičan, zaostao, delikvent...). Apple ističe da transformacija škole ima trajni učinak na dispozicije i vrijednosti prema kojima se ponašamo, na to što mislimo tko smo i na to što mislimo tko bismo mogli postati. 4. Škola je ključni mehanizam u određivanju koje se to znanje smatra društveno vrijednim i koje grupe imaju pristup tome znanju.

Apple u naredna četiri poglavlja analizira djelovanje kritičkih pedagoga Freirea, Countsa, Du Bois-a i Woodsona, čije pokušaje da se putem škole vrši društvena transformacija autor ocjenjuje uspješnima.

Paulo Freire (1921-1997)

Najutjecajnije metode rada kritičkih pedagoga svakako su dekonstrukcija pojmova koji u bitnome određuju odnose u društvu poput globalizacije, eksploatacije, kolonizacije, dominacije i subordinacije te rekonstrukcija novih relacija među društvenim grupama. Kritička pedagogija ima za cilj uspostaviti društvenu pravdu, ekonomsku jednakost, vladavinu ljudskih prava i održivi razvoj.

Paulo Freire obrazovanje smatra glavnim emancipacijskim i protuhegemonijskim oružjem u borbi protiv eksploatacije svih podčinjenih grupa. U svome kritičkom pristupu Freire je kombinirao suvremenu teoriju i praksu u novu pedagošku i političku praksu u sustavu obrazovanja, koje je osmišljeno da bi mijenjalo društvo, stvarajući konkretne programe za stvarne ljude u realnom situacijama i zajednicama, za ljude koji sudjeluju u stvarnim borbama za svoju emancipaciju od dominantnih grupa i njihovog monopola nad politikom znanja. Upravo se uz pomoć kritičke teorije kurikuluma otvara mogućnost preispitivanja ideja neoliberalizma i neokonzerva-

tizma jer emancipirajući obrazovni projekti ponovno uspostavljaju individualni i kolektivni senzibilitet te kolektivnu memoriju kojima se iznova formira čovjekov identitet. Naime, upravo se u obrazovnoj politici isprepleću mnogostruki odnosi ekonomije, politike, kulture i religije te zakona tržišta i učinkovitosti, a Freire unutar toga polja postavlja ne više pitanje koje je najvrjednije znanje, već tko proizvodi najvrjednije znanje i tko ima monopol nad njime. Freire smatra da znanje prisutno u školama (kanon ili „službeno znanje”) unatoč jakim neokonzervativnim silnicama nije znanje dominantne grupe, već znanje koje je rezultat borbe i kompromisa između više grupa, tj. da se upravo u školi dijaloški ispituju odnosi periferije i centra moći, kritike, pismenosti, znanja... te da je škola uvijek bila mjesto na kojem se mogao čuti glas potlačenih pa su se umjesto hegemonijskog oblika kulture razvijali i opozicijski obrazovni pokreti, politike i prakse.

Apple ovo poglavlje zaključuje s kritičkom raspravom o devet zadataka koje kritički pedagog mora činiti, a kojima se najviše približio upravo Freire: 1. Obrazovanje se treba boriti za razotkrivanje vlastitih veza s eksploatacijom i dominacijom u širem društvenom okruženju. 2. Trenutnu stvarnost treba kritički preispitati unutar političkog okvira koji zagovara progresivne i protuhegemonijske koncepcije. 3. Uz pomoć kritičkog istraživanja treba preispitati nejednake odnose moći među društvenim grupama. 4. Elitno obrazovanje treba služiti progresivnim društvenim potrebama. 5. Kritički pedagog nasljeđuje progresivnu i radikalnu pedagogiju koja se služi kritičkim pristupom i dubinskim analizama. 6. U cilju razvoja kritičkog mišljenja i dubinske analize potrebno je usvajati novinske i medijske vještine, akademske popularne vještine i sposobnosti obraćanja različitoj publici. 7. Kritički pedagozi i učitelji moraju djelovati protiv radikalnih i desnih politika. 8. Kritički pedagog ujedno je istraživač i aktivni član društva koji se trajno bori protiv svih vrsta nejednakosti. 9. Svaki kritički znanstvenik treba iskoristiti svoj položaj i otvoriti prostor za pojedince, grupe i programe koji nisu u dominantnom položaju i to ne mogu učiniti sami.

Krajnji je cilj ovih zadataka, i kritičke pedagogije i teorije uopće, stvaranje kritičke zajednice koja se temelji na etici ljubavi, skrbi i solidarnosti.

George Counts (1889-1974)

George Counts bio je nositelj radikalne kritičke ideje u SAD-u koji je od učitelja zahtijevao da se obvežu sebi i instituciji u kojoj rade da će konstantno preispitivati glavne kapitalističke pretpostavke i procese, a njegova je knjiga *Usuđuje li se škola izgraditi novi društveni poredak (Dare the School Build a New Social Order, 1932.)* još aktualna jer američko društvo i danas opterećuju destruktivni pokreti i politike, kriza i neprestani ideološki konzervativni napadi. George Counts bio je osnivač Progresivnog obrazovnog društva (Progressive Education Society), Pokreta društvenih rekonstrukcionista (Social Reconstructionist Movement) i Američke radničke partije (American Labour Party). Aktualnost Countsovog njegovog rada ponajbolje se ogleda u pitanju kojeg je Apple izabrao i za naslov svoje knjige: *Može li obrazovanje mijenjati društvo?* Obrazovna politika stvara se u području društvenih i političkih konflikata pa je obrazovanje itekako politički uvjetovano, daleko od neutralne i neangažirane djelatnosti te mora biti angažirano u političkim pokretima koji preispituju ulogu dominantnih grupa. U tome je poslu ključna uloga učitelja i njegovo posjedovanje komunikacijskih vještina u interakciji s različitim društvenim grupama, kako bi se ojačali mehanizmi direktne demokracije protiv monopolističkih i desnih ideoloških silnica, ekstremne kompetitivnosti i egoizma u društvenom životu i velikim društvenim institucijama. No, učitelj nije lider, već je uloga učitelja da pouči kritičkom razmišljanju, jasno i neovisno, a što se postiže ne politizacijom i nametanjem nove lijeve ideologije, već profesionalizacijom učiteljskog zanimanja te razvojem i primjenom znanosti. Učitelj se mora ponašati odgovorno te djelovati u smjeru društvene rekonstrukcije ili izgradnje pravednijeg društva.

Counts smatra da su zajedništvo i suradnja temeljne vrijednosti u društvu koje škola treba promovirati, ali to ne može škola sama bez drugih društvenih institucija pa Counts predlaže uključivanje medija, obitelji, zajednice i drugih, predlaže neznanje zamijeniti znanjem, kompetitivnost suradnjom, providnost planiranjem, privatni kapitalizam podružtvljenom ekonomijom, a tehnologiju vidi kao važan resurs u službi društvenog planiranja. Postizanje slobode postiže se demokratskom kontrolom nad

materijalnim izvorima u korist svih članova zajednice. Countsov kurikulum orijentiran je prema djetetu, a škola surađuje s drugim institucijama društva u uspostavi demokratskog zajedništva te ima ulogu i kritičara i suca društva kao i temeljnih institucija.

Counts smatra da cijeli školski proces treba rekonstruirati, od kurikuluma, poučavanja, evaluacije i ciljeva do odnosa prema drugim društvenim institucijama. To se može učiniti primjenom participativne prakse putem koje se pojedince uključuje u debate o praktičnim pedagoškim rješenjima za kontroverzne teme (indoktrinirajuće teme u kurikulumu), uz pomoć vodećih principa oslobađajuće prakse, razvojem vještina kritičke potrage i mišljenja ili postavljenjem većih očekivanja prema sudionicima odgojno-obrazovnog procesa, a sve unutar poticajnog okruženja koje utječe na intelektualnu, društvenu i političku snagu različitih grupa učenika, učitelja i zajednice. Poticajno obrazovno okruženje treba odgovarati potrebama potlačenih slojeva te se opirati materijalističkom pogledu koji ljude smatra radnicima koji se lako mogu zamijeniti i čiji se identitet prepoznaje kao stroj za stvaranje profita. Važno je napomenuti da promjene mogu inicirati lideri, ali i snažni pojedinci te grupe poput učitelja, političkih aktivista ili članova sindikata. Ovisno o njihovoj uspješnosti u implementaciji promjena angažiraju se konzervativne struje koje teže povratku na staro. Također se u borbu uključuju i različite marginalizirane skupine koje postaju saveznici (žene, mladi, radnici, osobe s invaliditetom i drugi) u čijoj masovnoj mobilizaciji prepoznajemo elemente popularne kulture.

W. E. B. Du Bois (1868-1963)

Du Bois spada u autore tzv. radikalne obrazovne teorije i prakse te je za njega stvarno obrazovanje samo ono koje emancipira pojedinca na individualnoj i društvenoj razini te omogućuje marginalnim skupinama da utječu na reforme u društvu. Važno promišljanje koje se nalazi u centru Du Boisove misli je ideja da dominantna grupa, koji želi zadržati dominaciju, uslijed pritiska marginalne grupe povremeno dopušta poneku reformu pa se u tome prostoru ponovno otvara mogućnost novog sukoba i borbe. Takav stav upućuje na zaključak da je dominantnoj grupi ipak nemoguće u potpunosti kontrolirati

marginalnu grupu i da prema njoj uvijek postoji određeni strah, npr. strah bjelačke grupe prema visokoobrazovanim Afroamerikancima. Du Bois se bavio diskursima imperijalizma i kulturne politike svakodnevnog života, u fokus stavljajući povezanost pitanja klase i rase te smatrajući da problem društva nije crnačko stanovništvo, već grupe poput siromašne radničke klase koja sudjeluje u dualnoj eksploataciji: grupa je pod dominacijom ekonomski snažnijih grupa te ideologije bjelačke nadmoći nad drugim marginaliziranim grupama. Slično je i s drugim marginaliziranim društvenim grupama poput seksualnih, nacionalnih ili religijskih manjina i orijentacija.

Za slobodnog čovjeka bitno je da posjeduje znanje o sebi i znanje o kolektivnoj povijesti te navodi upravo primjer Afroamerikanaca koji su uslijed kolonijalnih pretenzija izgubili svoj crnački identitet, posljedično i kulturu i kolektivnu povijest. Obrazovanje je za Afroamerikance postalo ne samo segregacijsko nego i substandardno, upravo suprotno od proklamirane ideje univerzalizma i obrazovanja dostupnog svima. Du Boisova obrazovna ideja crpi inspiraciju iz marksizma i feminizma, a također smatra da se elitizam kapitalizma i eurocentrizma može korigirati obrazovanjem utemeljenim na „životu rase“ ili na kulturnoj, političkoj i društvenoj povijesti i na aktualnom životu marginaliziranih skupina te na problemima, tradicijama, umjetničkim dosezima i mislima potlačenih ljudi.

Carter G. Woodson (1875-1950)

Carter G. Woodson učitelj je i harvardski doktorand, kao i Du Bois znanstvenik –aktivist, utemeljitelj Časopisa za crnačku povijest (*Journal of Negro History*) koji je imao za cilj ponovnu uspostavu kolektivne memorije i iskustva afroameričkog stanovništva te se posebno bavio temama povijesti afroameričkog obrazovanja, ropstva, migracija, crnačkog profesionalizma, religijskih iskustva te strukovnog obrazovanja i obrazovanja odraslih. Utemeljitelj je *Udruženja za proučavanje crnačkog života i povijesti* (*Association for the Negro Life and History*) u okviru kojeg je stvorio novo znanje i legitimirao ga kao službeno znanje putem različitih programa na sveučilišnoj razini te ga tako učinio dostupnim učiteljima i njihovim učenicima za istinsku demokratizaciju i transformaciju društva.

Woodson je zagovornik kritičke pedagogije koja je područje svoga interesa i utjecaja širila izvan školskih zgrada i obrazovnog sustava, što je za posljedicu imalo parcijalno prihvaćanje afroameričkih sadržaja u kurikulumu, iako uz mehanizme kontrole. Koliko je za Woodsona bitna povezanost osobne povijesti s onom kolektivnom, vidljivo je po ulozi Crkve u afroameričkoj povijesti kao centra brige, ljubavi i solidarnosti, a za koju Woodson kaže da je pružila nadu i inspiraciju te se razvila kao obrazovna, politička i društvena institucija i temelj nezavisne crnačke kulture.

Du Bois i Woodson kao znanstvenici-aktivisti imali su mnogobrojne pomagače u svojoj borbi: učitelje i učiteljice, aktiviste i aktivistice. Često radeći u teškim uvjetima rasne netrpeljivosti, u prenatrpanim učionicama, bez materijalnih resursa i potplaćeni, učiteljice i učitelji imali su posebnu odgovornost prema učenicima, nastavi i zajednici, u skladu sa zahtjevom da ne prenose samo službeno znanje, već da sudjeluju u preobrazbi i učenika i zajednice kao autohtoni dijelovi te zajednice. U tome su se poslu posebno isticale žene, učiteljice i aktivistice, i to u vrijeme koje još nije priznavalo spolnu i rodnu borbu.

Netom opisana povijesna poglavlja imaju za cilj ponovno uspostaviti kolektivno pamćenje stvoreno uz pomoć različitih glasova ili pojedinačnih identiteta koji su tražili preispitivanje hijerarhije u društvu upravo putem škole pa je Apple u povijesni prikaz uključio učitelje i učiteljice, aktiviste i aktivistice, radnike, pisce i druge osobe iz obrazovnog sustava. Da bi se postigla transformacija škole i šire društvene zajednice nužno je uključiti svakog pojedinca da sudjeluje u tom procesu, a teme koje su potaknuli Freire, Counts, Woodson, Du Bois i drugi znanstvenici aktualne su nažalost i danas (rasizam, klasna podjela, invaliditet...).

Apple je naredno poglavlje, koje se bavi suvremenim odgovorima na pitanje *može li obrazovanje promijeniti društvo*, napisao zajedno s Luisom Armandom Gandinom. Naime, dok neoliberali potiču na kompetitivnost škole, učenika i nastavnika kao rješenja za prevladavanje krize u društvu i obrazovanju, a neokonzervativci traže vraćanje činjeničnog znanja u kurikulum, progresivni pokreti zalažu se za obrazovanje koje počiva na kritičkom dijalogu i konstantnom preispitivanju uvjeta u školi kao

društvenoj instituciji. Tim putem krenuo je i Brazilac Paulo Freire, a u cilju dokidanja neokonzervativnih i neoliberalnih tendencija i izgradnje demokraciji i emancipiranih obrazovnih alternativa kako bi stvarna transformacija društva uistinu mogla biti moguća. Pobjedom Radničke partije uspostavljena je Popularna administracija u kojoj je Freire bio aktivnim članom. Popularna administracija krenula je tzv. participativni proračun u čiju su izradu i određivanje prioriteta te donošenje odluka o pravednoj redistribuciji dobara bili uključeni i najsiromašniji građani. Tako se stvorio kolektivni kapacitet među ljudima uključenima u demokratske procese i upravljanje vlastitim životima, a time se uspostavila i radikalna demokracija čiji je sastavni dio i bolja škola koja služi svim učenicima, ljudima i zajednici u cjelini. U taj je proces bio uključen i civilni sektor te se ta lokalna vlada u tri mandata u potpunosti usredotočila na rješavanje svakodnevnih problema najpotlačenijih i najsiromašnijih članova društva.

Popularna administracija osnovala je Građansku školu u kojoj su učenici od najranije dobi učili i odrastali u poticajnom okruženju u kojem je dominirao protuhegemonijski diskurs: obrazovanje za sve, investicije u obrazovanju, emancipirajuće i demokratsko obrazovanje, autonomija, decentralizacija i suradnja, sa zadaćom individualnog i kolektivnog osnaživanja putem stalnog kritičkog preispitivanja svih odnosa. Građanska škola svoj temelj nalazi u progresivnoj pedagogiji i počiva na tri principa demokratizacije: u upravljanju školom (tzv. participativni forum), u pristupu školi („škola za sve“) i u pristupu znanju. Građanska škola ima potpuno novo ustrojstvo: nastava je organizirana u tri ciklusa koji traju po tri godine i okupljaju učenike iste kronološke dobi (djetinjstvo, pred adolescencija, adolescencija) kako bi se osigurao kontinuirani razvoj, a ne kažnjavalo djecu zato što „sporo“ uče. Toj je djeci pak omogućena pomoć putem rada i motiviranja u Progresivnim grupama i u Laboratoriju za učenje. Tako je škola organizirala strukturu koja se prilagođava učenicovim potrebama, za razliku od škole koja traži da se učenici prilagode njezinoj strukturi. Znanje na kojem se temelji kurikulum generira se iz kulture same zajednice, a kurikulum je integrativni i interdisciplinarni, tematske organizacije te ima snažan etički predznak i promiče važnost životnog

iskustva. Školom upravlja školsko vijeće koje uključuje sve sudionike odgojno-obrazovnog procesa (i učenike i roditelje) i odlučuje o izmjenama kurikuluma, financijskom planu i suradnji s drugim društvenim institucijama, kao što su udruge i sindikati. Ova je škola bila doista omiljena u zajednici i među učenicima pa se smanjila stopa vandalizma nad školskim zgradama, kao i broj učenika koji su napuštali školu prije završetka školovanja. Apple ipak napominje da i ova škola ima svojih nedostataka, poput stvaranja nove hijerarhije među učenicima jednog ciklusa te fokusiranje na problem klasa zbog marksističke ideologije, a zanemarivali su se drugi načini opresije poput rase, spola ili seksualnosti. Jednako tako, učitelji se u ovim školama stalno nalaze pred dilemom trebaju li poticati akademski uspjeh svojih učenika ili tek skrbiti za učenike koji su maknuti s ulica i koji nemaju adekvatne razvojne uvjete u svojim obiteljima.

Appleov je zaključak da se upravo na primjeru Građanske škole iz Porto Alegrea može vidjeti da se istinska transformacija društva više ne odvija u državnim institucijama, već u samoj školi. Učitelji u tim školama žive demokratske principe i grade kurikulum zajedno s učenicima i zajednicom te se transformacija društva vidi na djelu kao mogućnost unutar postojećeg obrazovnog sustava.

No, nisu svi primjeri pozitivni. Apple za negativni primjer bira analizu Bethany Morton o „walmartizaciji“ Amerike (*Služiti Bogu i Wal-Martu, To Serve God and Wal-Mart*, 2009), a prema najvećem i najpoznatijem lancu supermarketa kojeg stanovništvo razumije kao lokalno i domaće, a ne subjektom transnacionalne i globalne ekonomije koji je ujedno i sintagma za antisindikalni kapitalizam. Trgovački lanac Wal-Mart povezan je s konzervativnim religijskim institucijama, uključujući i evangeličke kršćanske koledže i sveučilišta, a sve u cilju transformacije škole i njezine veće povezanosti s potrebama moćnih dijelova korporativnog društva te transformacije identiteta, ekonomije i politike znanja. Apple će u svoj knjizi *Obrazujući na „pravi“ način* (*Educating the „Right“ Way*, 2006) taj kreativni ideološki rad desnice proteklih desetljeća nazvati „konzervativnim modernizmom“. Kapitalistička ideologija srednje klase uključuje kriterije mjerljivosti, kompetitivnosti, profita i discipline, no kako ljudi uglavnom imaju vlastitu

političku svijest, pa im se ne može jednostavno nametnuti ideologija dominantne grupe, one pribjegavaju različitim kreativnim i skrivenim strategijama. Morton razobličava povezanost Wal-Mart, ekonomskih institucija, visokog obrazovanja, Crkve, čovjekovog identiteta koji se s vremenom mijenja i to na primjeru studentske organizacije koja promiče poduzetništvo i objavljuje ekonomske „istine” široj publici. *Studenti u slobodnom poduzetništvu (Students in Free Enterprise – SIFE)* zalažu se za ekonomsku pismenost već u primarnom obrazovanju te različitim kurikulumskim materijalima i testovima opskrbljuju učitelje, koriste popularne medije na kreativan način te se tako približavaju sa svojim stavovima najširoj publici, organiziraju kompetitivne aktivnosti, a to sve izdašno financira Wal-Mart u kojem se budući ekonomisti i zapošljavaju u velikom broju. Morton ovaj proces objašnjava činjenicom da se ekonomija veže za slobodu pa je to područje idealno za ideologiziranje, a desničarske grupe od slobode pokušavaju učiniti ekonomski, a ne politički koncept u kojem je privatni kapital izjednačen s javnim dobrom te se smatra da najviše vrijedi onaj čovjek koji najviše zarađuje. To „evanđelje po slobodnom poduzetništvu” također ima snagu društvene transformacije i koristi se institutima rada u zajednici, organizacijom uspješnih kampanja te stvaranjem savezništava koja ujedinjuju ljude i usmjeravaju ih u željenom smjeru.

U narednom poglavlju Apple opisuje osobna iskustva iz Južne Koreje te iz drugih zemalja i dije-

lova SAD-a u demokratizaciji društva, a u kontekstu osnaživanja učitelja, kurikuluma i obrazovanja dostupnog svima. Krićka obrazovna teorija spoj je akademske i političke borbe u obrazovanju i društvu te ima smisla samo ako je povezana s općim društvenim pokretima i borbom za istinsku demokraciju, participativnost i jednakopravnost svih građana, od kojih Apple navodi samo neke: kolektivno pregovaranje radnika, zaštitu okoliša, proračun za socijalna prava i obrazovanje, zdravstvene programe, politiku prema drugim rasama i imigrantima.

U zadnjem poglavlju svoje knjige Michael W. Apple osobno odgovara na pitanje iz naslova knjige *Može li obrazovanje mijenjati društvo? Za njega je odgovor na Countsovo pitanje potvrdno što dokazuje upravo žestina kojom se dominantne grupe obrušavaju na školu koja ne radi ono što dominantna grupa želi. No, društvena se promjena neće dogoditi ako čovjek stoji po strani, već ako se u kritičkoj borbi svatko pridruži na svoj kreativan način. Upravo takva multiperspektivnost u gledanju na pojedini problem (rasizam, seksizam, rat, religijski fundamentalizam, homofobija...) potiče nas u ujedinjenju više demokratskih borbi, savezničkom djelovanju za ukidanje dominacije nad osobnim, političkim i ekonomskim sferama života. Sve se to može postići promocijom zajedničkih ciljeva, solidarnošću, aktivizmom, zajedništvom i raznolikošću. Za Applea takva je borba trajna i utemeljena je na poštovanju i ljubavi, brizi i solidarnosti među ljudima.*

Jelena Pavićić Vukićević